

Т. М. Ігнацюк

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт

ІНТЭНСІЯНАЛЬНЫЯ І ЭКСТЭНСІЯНАЛЬНЫЯ КАНТЭКСТЫ Ў ДАСЛЕДАВАННІ ПАФАСУ МАЎЛЕННЯ

1.1. У якасці даследавання пафасу маўлення звернемся да ідэі размежавання двух тыпаў кантэкстаў – *інтэнсіянальнага* (ІК) і *экстэнсіянальнага* (ЭК). Інтэнсіянальнымі кантэкстамі называюць кантэксты меркавання. Інстанцыя меркавання толькі *набліжае* непасрэдна рэфэрэнта, аднак

не перадае апасродкавана дакладных ведаў пра яго. Гэта кантэксты ананім-нага падабенства. Меркаванне *ёсць* (“*Ёсць меркаванне, што...*”) без пазначэння, “чыё” яно іменна. Сваёй безымяннасцю канкрэтна-індывідуальнае (непадзельнае) меркаванне адрозніваецца ад дакладнага пункту гледжання, які заўсёды “чыё” і падзяляецца ці не падзяляецца кімсьці.

У ЭК праводзіцца *ідэнтыфікацыя* чаго-небудзь на прадмет яго адпаведнасці. З такімі кантэкстамі, напрыклад, звязаны інстытут экспертызы. Так, лінгвістычная экспертыза даследуе пэўны выраз на прадмет наяўнасці ў ім абразы. Эксперт павінен устанавіць і даказаць, што выраз адпавядае артыкулу карнага кодэксу пад тытулам “Абраз”. Гэта кантэксты справы, якая арганізавана на прынцыпах выбарнасці. ІК, наадварот, нічога не ўстанаўліваюць і не катэгарызуюць. Яны ствараюцца не з мэтай ідэнтыфікацыі чаго-небудзь, а для выяўлення *аўтэнтычнасці* (праўдзівасці) усяго, на што звернута ўвага рэцыпіента. У іх абавязкова прысутнасць інстанцыі, якой ажыццяўляецца *камісія* (параўн. *кастынг*) рэферэнта. Гэта кантэксты непрапазіцыянальнага па сваёй сутнасці выказвання. У ІК нічога не выдзяляецца і не выбіраецца сярод іншых, але выяўляецца і шукаецца *паміж* другіх. Гэта кантэксты селекцыі, праз якія і выяўляе сябе мастацтва.

Тое, што мае значэнне ці іграе галоўную альбо другарадную ролю, што адбываецца галосна (ці на паказ), абазначаецца знакам. Яму супрацьпастаўляецца ўсё, што *праходзіць* прыкметна ці непрыкметна, пакідае сваю *метку* (назву). У мове выяўляецца сэнсава-інфармацыйнае мета-поле, якому адпавядае і семіятычная камунікатыўная прастора. Палывыя па прыродзе элементы не тое, што дыскурсіўныя па азначэнні адзінкі. Не маючы семіятычных уласцівасцей, першыя выяўляюцца ў сваіх рысах і абліччах. Імі нешта называецца ці тытулуецца. Тытул – таксама званне, але не “гаваркое”, не выпадковае, а пачэснае ці афіцыйнае, а таму абавязковае для ўжывання.

Напрыклад, рэгіянальная грамадска-палітычная газета афіцыйна называецца “Вечерний Брест”. Пад такім тытулам яе ведаюць не толькі ў Брэсцкай, але і ў іншых абласцях. Для ўсіх яна – “Вечерний Брест”. Аднак для жыхароў Брэста яна – “Вечорка”. Модус “як для каго” творыць званні (тытулы) і назвы (*Як мне цябе называць*). І афіцыйнае званне, і гутарковая назва да чагосьці абавязвае. (Пра доўг у ІК не гаворыцца.) Яны па-рознаму схопліваюць нязменную сутнасць рэферэнта. Першая – тэхнічная (“этыкетка”), для шырокага кола, другая – інклюзіўная, для вузкага (сяброўскага). На ступені “Вечорка” назва не праходзіць дакументальна. Гэта неафіцыйная спантанна названая інстанцыя.

Словы *нягоднік* і *шантрапа*, напрыклад, належаць адпаведна да згаданых кантэкстаў (ЭК і ІК). Тэхналогія ўзнікнення слова *шантрапа*

“камісійная”. Ёсць версія, што яно паходзіць з французскага выказвання (*ne chantera has* – не будзе спяваць. Гэтае выказванне гучала пры адборы дзяцей прыгонных у памешчыцкі хор (паводле КЭСРЯ, 1971, 500). Відавочна, што падобным “праслухоўваннем” памешчык не ўстанаўліваў годнасць асобных дзяцей да справы, а селектыўна выяўляў у іх мастацкі талент. Адпаведна, слова *шантрапа* не абражае годнасці асобы, а ўжываецца і служыць для імпрэсіўнага выказвання непавагі да чалавека, інтэнцыі наўмыснай крыўды. Гэтага не скажаш пра намінацыю *нягоднік*, якая выкарыстоўваецца як эмацыянальная рэакцыя ў сувязі з пэўнай дзейнасцю асобы. Нельга таксама не адзначыць факт наяўнасці ў слове *нягоднік* экспрэсіўнасці і, адпаведна, пафасу.

1.2. ІК інакш можна назваць кантэкстамі *гучання*. У гуку увасабляецца сэнс. Для ЭК знакавым з’яўляецца *голас*. Непрымальным для ІК аказваецца аспект нячыстасці гучання. У якасці ідэалу паўстае *спакойная* гаворка і вечная інтэнцыя заспакоіць прыкрасць губляння нечага. Неспакой – шум, мітусня, сварка, гучнае выказванне сваёй незадаволенасці і да т. п. – успрымаецца як *паталогія* (гл. мед. *шуміць галава*, *шум клапанаў сэрца*). Шумна-мітуслівае зацягвае ў вір, абцяжарвае ўспрыманне. Усё, што робіцца “пад шумок,” не вітаецца. Каштоўнасць мае усё звонкае, напрыклад: *Здароў, марозны звонкі вечар!* (Багдановіч), *“гоман звонкіх кропель”* (Колас), *звонкая манета* і г. д. З шумам асаціруецца слова *базар*. Аднак “шумнуць” на каго-небудзь не азначае накрываць на яго. З таго моманту, калі прарэзваецца голас, сярод дзікай прыроды становіцца існай культура (параўн. *голас культуры*). Яна не шукае спакою; ёй уласціва цішыня. Цішыня роднага дому як культурнай інстытуцыі розніцца з пакоем чалавечага вугла – кута. Да апошняга і звернуты творчыя інтэнцыі чалавека, яго ўяўленні аб цудоўным і пачварным – міфічным мары і шматлікія загаловы, увасобленыя ў слове.

ЭК і ІК розняцца па прынцыпе падабенства і сходнасці. Сходнасць – звычайны феномен, звязаны з характарыстыкай, а не ўласцівасцю (напрыклад, *не зышліся характарам*). З таго, што нешта сышлося (супала) з чымсьці, не вынікае, што яно падобнае да яго. Таксама, калі нешта камусьці спадабалася, не азначае, што яно прыйшлося яму па душы. З таго, што дзве кроплі вады падобныя ў нечым адным, не вынікае іх супадзенне ў другім. Падобнае ўказвае на адпаведнасць, а не супадзенне. Будучы катэгорыяй формы, падабенства належыць ЭК, выяўляецца ў простых геаметрычных фігурах, азначае не арыентаванае на цэлае, агульнае. Дзякуючы адносінам падабенства праводзіцца фамільная (сямейная) ідэнтыфікацыя. Напрыклад, *сын Івана* падобны да Івана – *Іванаў сын* (чый?) – *Іваноў*. Сям’я – грамадскі інстытут.

Прыпадабленне – фігура маўлення, а не троп. Парадаксальна, што можна быць вінаватым у адным, але не саграшыць у Другім. У ІК няма накіраванасці на вынік. У іх нельга быць эталонна-дакладным, аднак ёсць магчымасць *наблізіцца* да вопытнага ўзору дасканаласці – ідэалу, не зліваючыся і не ідэнтыфікуючы сябе з ім. Інстанцыя *блізкага* не тое, што інстытут роднага. “Я ёсць Другі” – формула вар’яцтва (паводле Гегеля), плады і наступствы якога пажынае чалавецтва ва ўсіх выпадках, калі хто-небудзь узамніў сябе Другім.

Адна справа – лепшасць каго-чаго ў параўнанні з кім-чым, і зусім Другое – *яго* этычная *перавага* над кім-чым і бяспрэчна-безагаворачнае прыняцце гэтай перавагі. Як атавізм у сучасных славянскіх мовах успрымаецца дэскрыптыўнае тытулаванне: *Ваша благароддзе. Его превосходительство. Jego Magnificencja* і г. д. Гэтыя даймёныя этычныя назвы-тытулы імпліцытна ўтрымліваюць інтэнцыю перавагі: *менавіта ваша*, а не чыё іншае, *яго*, а не іншых; параўн.: *Ваша праўда* (а не чыя іншая).

Для чалавека аказваецца важным успрымаць сябе *самога па сабе*, а не прыпадабняцца да іншых. У гэтым яго чалавечая сутнасць і самакаштоўнасць. Чалавек сам па сабе – па сутнасці сваёй – *ніякі*, без уласнага “Я”. У пазбаўленні ўласнай катэгорыяльнасці яго самакаштоўнасць. Шляхам *негацыі* індывід даходзіць да сваёй чалавечай самасці: *Ніякі я не круты... Ніякі я не доктар... Ніякі я не супермен... Ніякі я не муж. Ніякі ён не прафесіянал... і г. д.* Заўважым розніцу: *Я – чалавек*, але: *Чалавек я*. Першы выраз сцвярдзальна-інстытуцыянальны, другая формула – апелятыўна-інстанцыяльная. Праз *інверсію* асабовага “Я” этычная формула гучыць ганарова, але не амбітна. Ганаровае этычна-чалавечае цалкам *не тое*, што пафасна-эмічнае людскае. Выхад у людзі знамянуе з’яўленне якасці. Просталюдзіна ўжо нельга назваць *ніякім*. Выраз *просты чалавек* спекулятыўны (параўн.: *А хто я ёсць – простой советский парень, Простой советский человек... (3 песні)*).

Маўленне чула ставіцца да рознага тыпу парушэнняў і пераходаў, звязаных з экстэнсіяй праяўлення чаго-небудзь і інтэнсіўнасцю выяўлення нечага іншага. Па ідэі і паводле сутнасці спекуляцыі, якія праяўляюцца ў маўленні, і сімуляцыі, характэрныя для мовы, з’яўляюцца і ёсць не чым іншым, як парушэннем межаў, і выхад за рамкі агульнапрынятага і ўстаноўленага – змешванне аднаго з другім і блытанне кагосьці-чагосьці з кім-чым. Напрыклад, у размоўнай мове ўжываецца дзеяслоў *фаніць*. Так гаворыцца, калі гучыць нейкі іншародны шум, які перашкаджае ўспрымання. Фоны – эмічныя адзінкі ў ІК. Так, вышэйпрыведзены выраз *просты чалавек* яўна “фаніць”; параўн. аналаг. *простае чалавечае шчасце, светлая будучыня і інш.*

1.3. Адрозненне ІК і ЭК – гэта антытэза жыцця-быцця, творчага пошуку і дадзенага выбару. Змешванне аднаго з другім выклікае зразумелую рэфлексію. Напрыклад, адна справа – кіраваць і зусім іншае – камандаваць: *Таксама мне камандзір знайшоўся!* Камандзір – званне, а не чын. Нельга, напрыклад, “быць у чыне палкоўніка”, але параўн.: *быць на пасадзе дырэктара школы*. Гамлетаўскае анталагічнае пытанне паўстае ў быце: *быць жонкай, быць мужам, быць бацькам, быць гаспадаром, проста быць* (ці не быць).

У мове ёсць назвы для “ўсяго гэтага” (ІК) і існуюць іменныя выразы (намінацыі) “таго” (ЭК). *Як назваць?* – не рытарычнае пытанне, а філасофскі (мудраслоўны) запыт. Несумненна, што адно арганізуе другое, а апошняе яго дысцыплінуе. Напрыклад, сітуацыя “замест таго, каб...” выклікае абурэнне. Яго прычына – нязгоднасць з пэўнай устаноўкай: павінен быць зрабіць і не зрабіў. У такой устаноўцы не маецца на ўвазе аспектцыя (чаканне) тыпу “На яго спадзяваліся, а ён, бач ты, падвёў”. Справа тычыцца рэспектацыі, ці рэспектабельнасці каго-небудзь. Законна нараджаецца пытанне “Хто ён такі”, а не “Як яго завуць?”. Імя – адно, а назваў для “гэтага” знаходзіцца шмат (тыпу *гэты дурань* і г. д.). Абзыванне – феномен этычны, у ім няма асуджэння і абразы.

Па сутнасці і паводле ідэі выйсці за рамкі і пераступіць межы ЭК і ІК не толькі немагчыма, але і катэгарычна нельга. Аднак, падкрэслім, толькі па сутнасці і ідэі. На самай жа справе з фактамі такога роду “злачынстваў” мы сутыкаемся, а праступкі (парушэнні) сустракаюцца амаль ці не на кожным кроку – як у жыцці і працы, так і ў мове і маўленчай дзейнасці. Не заўважаць і не ўлічваць названую антытэзу – значыць не толькі памыляцца ў галоўным, але і блукаць, не знаходзячы найважнейшага. Памылковасць і аблуднасць лінгвістычных даследаванняў вынікае і выяўляецца шляхам змешвання і ў выніку блытання ЭК і ІК. Менавіта з названымі кантэкстамі звязана размежаванне мовы і маўлення, трыпаў і фігур, пагаворак і прыказак, фразеалогіі і ідыяматыкі, дыскурсу і слова, значэння і сэнсу і г. д. Адна справа – выбар (ЭК), і цалкам другое – рашэнне (ІК); параўн.: *Я згодны. Але ў мяне няма пярэчанняў*. Чалавек не толькі люстра (ЭК), але і эха (ІК) сусвету.

У іменных кантэкстах адсутнічае тактыка і, само сабой разумеецца, выхаванасць і інтуітыўнае пачуццё *такту*. Замест гэтага яны не пазбаўлены *стратэгіі* – таго, з чым асацыіруецца дынаміка барацьбы, канкурэнтнасці і прагрэсу. Стратэгічны пафас здольны пазбегнуць вострых момантаў барацьбы, ухіліцца ад іх, але не ў стане абысці непрыемныя і пікантныя сітуацыі, з серыі якіх і складаецца вопыт жыцця і якія *перажываюцца* чалавекам. У тым моц і магутнасць пафасу, але адначасова яго слабасць і бяссілле. Цудоўныя парывы душы і неверагодныя подзвігі

чалавека – уся рамантыка жыцця, якая выяўляюцца ў ІК, не ідзе ні ў якое параўнанне з перамогамі і паражэннямі, дасягненнямі і праваламі, што адбываюцца ў сацыяльнай рэчаіснасці і адлюстроўваюцца ў ЭК. Адзначанае не абыходзіць мову. Пафас праяўляецца ў тым, без чаго мова не абыходзіцца, – існуе з неабходнасцю. Такой неабходнасцю ў першую чаргу з’яўляецца абуджэнне свядомасці і ўсведамленне сябе асобай “Я”.